

УДК 930(477):94(477)“1648/1676”
DOI: 10.31651/2076-5908-2019-1-32-37

ЧАБАН Анатолій Юзефович,
доктор історичних наук, професор
кафедри археології та спеціальних
галузей історичної науки
Черкаського національного університету
ім. Б. Хмельницького
Orcid ID: 0000-0002-5493-4584
e-mail: achaban0909@ukr.net

УКРАЇНСЬКА КОЗАЦЬКА ДЕРЖАВА У ДОСЛІДЖЕННЯХ ІСТОРИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

У запропонованому дослідженні аналізуються праці вчених-істориків української діаспори з питань зародження державотворчих процесів у середньовічну добу історії України, становлення Української козацької держави середини XVII ст., її діяльності та причин занепаду.

Ця проблема набуває особливої значимості у наш час оскільки нагальним настає питання глибокого і всебічного висвітлення історіографії подій 370-річної давнини, витоків, причин і мети національно-демократичної революції середини XVII ст. Саме тому надзвичайно актуальним є необхідність висвітлити науковий доробок авторитетних істориків української діаспори, що дасть змогу зробити висновки на основі багатоканального аналізу праць, які вивчали і вивчають цю вікопомну добу вітчизняної історії.

Ключові слова: Українська козацька держава, вчені-історики української діаспори, ідеї державотворення, мета національно-демократичної революції середини XVII ст.

Постановка проблеми. У 2019 р. виповнилося 370 років утворення Української козацької держави, яка виникла у результаті національно-демократичної революції XVII ст. Відзначення цієї події викликало значний інтерес як вітчизняних так і зарубіжних дослідників, які знову і знову повертаються до джерельної бази, надбань історичної науки цього важливого періоду державотворення українського народу.

Вагомий доробок у дослідженні проблеми подій національно-демократичної революції внесли вчені української діаспори. Українська зарубіжна історіографія, яка присвячена періоду утворення Української козацької держави – це досить значне явище у світовій історичній літературі. Саме їх погляди у свій час прозвучали найбільш революційними у відношенні до пануючих у той час поглядів радянської історіографії.

Мета дослідження. На основі опрацювання праць вчених-істориків української діаспори В. Липинського, Д. Дорошенка, О. Оглоблина, Н. Полонської-Василенко, Б. Крупницького, Т. Мацьківа, Л. Винара, Ф. Сисина, С. Величенко висвітлити їх основні погляди на зародження та викристалізацію ідеї державності у середньовічну добу історії України, показати, що мета національно-демократичної революції полягала у створення власної козацької держави, а не міфічної, на думку окремих польських авторів, «власної помсти» Б. Хмельницького, чи «возз'єднання України Росією», як то стверджували сумнозвісні тези до 300-річчя.

Аналіз дослідження проблеми. У запропонованому читачам аналізі історіографії ми лише окреслимо окремі з цих робіт, які найбільш вдало характеризують ті чи інші особливості перебігу подій Визвольної війни, зародження державотворчих процесів, окреслимо найбільш радикальні і революційні погляди.

Про дослідження цієї теми вченими західної діаспори розмірковує В. Батюк, який висловлює ряд цікавих думок щодо праць О. Оглоблина, О. Субтельного, Р. Млиновецького,

Н. Полонської-Василенко, Л. Окіншевича, Б. Крупницького – дослідників історії України, що видали свої праці протягом 50–80- рр. минулого століття [6].

Саме ці дослідники послідовно відстоювали концепцію українського державного національного будівництва в роки Визвольної війни. Можливо, на противагу усталеній на той період радянській історіографічній думці, що в час Визвольної війни лише розпочався *процес складання української державності* (виділено – авт.) [5].

Варто зазначити, що одним із провідних дослідників формування державності українського народу в ході Визвольної війни є відомий український вчений В'ячеслав Липинський. Це саме він вперше ввів тезу, що одним із головних завдань Визвольної війни було створення держави. Дослідник показує при цьому роль і місце Середньої Наддніпрянщини [7].

До визначних досліджень часів Визвольної війни середини XVII ст. варто віднести й значну групу праць вчених української діаспори, де глибоко аналізуються проблеми формування української народності в той час через значні впливи державотворчих процесів середньовічної доби. Чимало згадок в них і про Середнє Подніпров'я, яке знаходилося, на думку вчених, в епіцентрі цих процесів.

Ці автори, і особливо вчені Українського Вільного університету в Мюнхені О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко та ін. відстоювали думку про те, що Визвольна війна середини XVII ст. *завершила процес створення Української держави* (виділено – авт.)

Так, Л. Окіншевич писав, що козацька влада після перемоги повстання зосередила у своїх руках всі функції управління українською придніпровською територією, а це свідчить про народження (або скоріше відновлення) Української держави [13, 673].

О. Оглоблин показує, що Середня Наддніпрянщина напередодні та в ході Визвольної війни була досить розвинутим регіоном, де всебічно розширювалися продуктивні сили, ставши центром православ'я, а Київ – осередком науки та культури. Саме активний розвиток Наддніпрянської України, а не економічне зубожіння і духовний гніт, стало тим середовищем, де виросла ідея української національної революції, а відтак і української державності [14, 11–19].

Він висловлює думку про те, що ще напередодні Визвольної війни на Наддніпрянській Україні визріло кілька концепцій державно-політичного устрою українських земель. Це концепція *ягеллонського легітимізму*, зміст якої зводився до визнання можливості й доцільності подальшого існування України в складі Речі Посполитої на правах автономії. Її активними пропагандистами були А. Кисіль, П. Могила, С. Косів.

Друга концепція державного устрою, за О. Оглоблиним, належала українським шляхтичам-протестантам, що бачили утворення Руського князівства, або Великого князівства Руського поза межами Речі Посполитої. Існувала й третя концепція – московфільська. Тобто утворення державного автономного формування в союзі з Російською державою, як вважав О. Оглоблин, задовго до 1648 р. виникла тенденція утворення держави “козацького панства”, суть якої полягала в тому, щоби охопити Середню Наддніпрянщину – “старі терени” і землі нової колонізації, які козацтво давно і слушно вважало за набуток своїх плуга і шаблі” [15, 15–16].

Тут, на його думку, склалися відповідні умови зародження національно-державного формування українського народу. До них він відносить відсутність кріпаччини, яка була в той час домінуючою в Речі Посполитій, функціонування вільного люду, віра населення у свою свободу і незалежність, яка значно посилювала готовність до боротьби з поляками. На цих позиціях стоїть і відомий дослідник з діаспори О. Субтельний [17, 116].

За твердженням О. Оглоблина, ідея майбутнього державно-політичного устрою України виникла у Б. Хмельницького і його оточення вже після перших переможних боїв весни і літа 1648-го року. Ці перемоги підірвали політичні та ідеологічні підвалини правління

Речі Посполитої на Наддніпрянській Україні, послабили військові сили. Козацтво стало панівною силою.

Саме в цей час перед Б. Хмельницьким постало питання про вибір державно-політичної програми майбутньої держави. Це було власне дві концепції: або традиційна стара Руська держава (князівство Руське), або козацька держава типу Війська Запорізького [15, 19].

За О. Оглоблиним, Б. Хмельницький бере за основу ідею старої державної традиції княжих часів, однак враховуючи нові реалії козацької вольності, які сформувалися в Запорізькій Січі. “Пишні шати княжої України, – писав О. Оглоблин, – були дещо архаїчні й не зовсім зручні для козацької держави, що виникла внаслідок революційного зриву. Київській великокняжій традиції було загігнано в новій українській столиці – козацькому Чигирині з його пуритансько-демократичними звичаями” [14, 85].

Водночас О. Оглоблин переконливо доводить, що в кінці 1648 р. та на початку 1649 р. на Україні оформилася концепція двовладдя. Коли влада ділилася на військове керівництво, яке концентрувалося у гетьмана, і релігійне керівництво, що було в руках Київського митрополита. Це приводило до певного протистояння. Б. Хмельницький це добре бачив. І тому він рішуче висуває власну програму Української козацької держави, в основі якої лежить ідея української соборності.

Підтверджуючи висловлену думку документами Б. Хмельницького, дослідник показує, що у вимогах Запорізького війська, переданих Яну Казиміру, що були направлені у серпні 1649 року з-під Зборова, Б. Хмельницький пише: “всі посади земські, гродські і міські по всіх воєводствах у королівських, світських і духовних містах, починаючи від Києва по Білу Церкву, по татарську границю, на Задніпров’ї, у воєводстві Чернігівському повинні бути надані й.к.м. особам не римської, а грецької віри” [1, 131].

Ще після Корсунської битви (1648 р.) Б. Хмельницький у проханні Війська Запорізького до польського уряду, по суті, була сформульована вимога про створення автономної Української держави. Це стверджують і сучасні вітчизняні дослідники В. Смолій та В. Степанков, які вважають, що вона передбачала, по-перше: створення аж по Білу Церкву удільної, з визначеними кордонами, козацької державності, по-друге: скасування прав воєвод і старост щодо міст, замків і королівських володінь, по-третє: відновлення усіх козацьких прав [11, 91].

Порівняння вже згадуваних вимог до Яна Казимира 1649 р. і вимог березня 1648 р., як вказують українські дослідники з діаспори, говорить, що Б. Хмельницький мав цілком сформовану і послідовну програму державотворення. Їх точка зору поділяється провідними дослідниками української державності середньовічної доби В. Смолієм та В. Степанковим, які приходять до висновку, на основі скрупульозного аналізу дій гетьмана, подій напередодні та в ході Визвольної війни, що “вже на початковому етапі Визвольної війни Б. Хмельницький прагнув не тільки задовольнити інтереси верхівки козацького стану, а й добитися широкої автономії для “козацьких областей” [11, 97].

Однак дослідники історіографії Визвольної війни (а науковців з діаспори підтримують В. Смолій та В. Степанков) вказують, що на початкових етапах війни ще не було чіткої програми визволення з-під гніту всіх етнічних українських земель та їхнього об’єднання в межах однієї держави [11, 51].

За дослідженнями істориків з діаспори, Українська держава часів Б. Хмельницького була синтезом ідей старої княжої держави – Київської Русі і нової козацької держави, яка ґрунтувалася на формах політичної організації Війська Запорозького. “Збудована ним Українська держава відродила великодержавний дух Київської імперії Рюриковичів, втілений в нових формах Гетьманської держави, зроблених з доброго й міцного козацького матеріалу на модерний європейський зразок” [15, 86].

Тобто, варто зазначити і наявність третього чинника, що впливав на ідею державності українського народу – тогочасна практика державного будівництва європейських держав середньовіччя.

Слушним зауваженням дослідників української державності з діаспори є посил на те, що сприйняття державності, у міжнародних відносинах відбувалося перш за все через сприйняття особи керівника (монарха цієї держави). Як зауважував О. Субтельний “суверенітет ототожнювався не з народом, а з особою законного (тобто загальноновизнаного) монарха” [17, 123–124].

З огляду на це Б. Хмельницький залишався государем і гетьманом Української держави, обирався на пост довічно. Але як слушно зауважив Б. Крупницький, це був монарх, у якого “була влада того, хто створив козацьку державу, це була влада вождя, що здобув собі безмежний авторитет в очах народу” [18, 99].

І головною найвизначнішою характеристикою Б. Хмельницького було те, що він зумів, “розбурхане повстанням море... перетворити в міцну державу, зі стрункою системою адміністрації, з новими законами, з новим соціальним ладом... державу, з якою шукали союзу та зв’язків великі держави світу” [18, 61].

Чимало важливих думок знаходимо в багатьох інших творах представників української діаспори. Серед них хотілося б відзначити наукове дослідження Ф. Сисина “Між Польщею і Україною: дилема А. Кисіля 1650–1653 рр.”, в якому показано становище української шляхти напередодні та в роки Визвольної війни, дипломатичні зносини королівської влади та уряду Б. Хмельницького [10].

Висновки. Українська зарубіжна історіографія, яка присвячена періоду утворення Української козацької держави – це досить значне явище у світовій історичній літературі. Саме погляди видатних вчених-істориків української діаспори у свій час прозвучали найбільш революційними у відношенні до пануючих у той час поглядів радянської історіографії і на сьогодні відіграють визначальну роль у дослідженні причин, характеру, перебігу подій національно-демократичної революції середини XVII ст., утворення та діяльності Української козацької держави.

Список використаної літератури

1. Документи Богдана Хмельницького / Упорядники: І. Крип’якевич, І. Бутич. – К., 1954.
2. Документы об освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг. – К.: 1965.
3. Документы, объясняющие историю Западно-Русского края и его отношение к России и Польше. – СПб.: 1856.
4. Документы эпохи Богдана Хмельницкого, 1656–1657 гг. // Сб. статей и материалов по истории Юго-Западной России. – К.: 1911. – Вып. 1.
5. Тези до 300-річчя возз’єднання України з Росією (1648–1654). – К., 1954.
6. Батюк В.С. Українська державність напередодні та в роки Визвольної війни 1648–1654 у працях дослідників із західної діаспори // Укр. іст. журнал. – 1993. – № 1. – С. 50–56.
7. Липинський В. Україна на переломі 1657–1659: замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті / Історичні студії та матеріали. – Відень, 1920. – Т. 3.
8. Белинский В.Г. Рецензия на “Историю Малороссии Николая Маркевича” // Белинский В.Г. Избр. соч. – Москва, 1948. – Т. 1.
9. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. – К., 1993.
10. Sysyn F.E. Between Poland and the Ukraine: – dilemma of Adam Kysil, 1600–1653. – Hadward, 1985.
11. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. – К., 1993.
12. Смолій В. А., Гуржій О.І. Становлення української феодальної державності // Укр. іст. журнал. – 1994. – № 10; Смолій В. А. Українська козацька держава // Укр. іст. журнал. – 1991. – № 4.
13. Енциклопедія українознавства: В 2-х т. 3. кн., – Т. 1. – Кн. 2. – Мюнхен-Нью-Йорк, 1949.
14. Оглоблин О. Думки про Хмельниччину. – Нью-Йорк, 1957.
15. Оглоблин О. Хмельниччина і Українська державність. Лекція 1.– Нью-Йорк. 1954.
16. Енциклопедія українознавства: в 2 т., 3 кн. – Т. 1, кн. 2. – Мюнхен; Нью-Йорк, 1949.
17. Субтельний О. Україна: історія. – К. 1991.

18. Крупницький Б. Основні проблеми історії України. УВУ. Мюнхен., 1948.
19. Цибульський В.І. Передумови Визвольної війни українського народу середини XVII ст. в англomовній історіографії (1945–1990 рр.) // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Матеріали п'ятих Всеукр. читань. – К., Черкаси. 1995. – С. 106–110.

References

1. Krypiakovich, I., Butych, I. (Ed). (1954). *Dokumenty Bohdana Khmelnyckoho* [Documents of Bohdan Khmelnytsky]. Kyiv [in Ukrainian].
2. *Dokumenty ob osvoboditelnoj vojne ukrajnskoho naroda 1648–1654 hh.* [Documents on the liberation war of the Ukrainian people 1648–1654]. (1965) Kyiv [in Russian].
3. *Dokumenty, obyasnuyushhye ystoriyu Zapadno-Russkoho kraja y ehо otnoshenye k Rossyyu y Polshe* [Documents explaining the history of the West Rus region and its relation to Russia and Poland]. (1856) [in Russian].
4. *Dokumety epohy Bohdana Khmelnyckoho, 1656–1657 hh. Sb.statej y materyalov po ystoriyy Yugo-Zapadnoj Rossyy* [Documents of the Bogdan Khmelnytsky era, 1656–1657. Collected articles and materials on the history of Southwestern Russia]. (1911) (Vol.1). Kyiv [in Russian].
5. *Tezy do 300-richchya vozzyednannya Ukrayiny z Rosiyeyu (1648–1654)* [Abstracts on the 300th anniversary of the reunification of Ukraine with Russia (1648-1654)]. (1954). Kyiv [in Ukrainian].
6. Batyuk, V.S. (1993). *Ukrayinska derzhavnist naperedodni ta v roky Vyzvolnoyi vijny 1648–1654 u pracyax doslidnykiv iz zaxidnoyi diaspory* [Ukrainian statehood the day before and during the Liberation War of 1648-1654 in the writings of researchers from the western diaspora]. *UIZh*, 1, 50–56 [in Ukrainian].
7. Lipynskyi, V. (1920). *Ukrayina na perelomi 1657–1659: zamitky do istoriyi ukrajinskoho derzhavnogo budivnytva v XVII-im stolittyu* [Ukraine at the Turn of 1657-1659: Notes on the History of Ukrainian State Building in the 17th Century]. *Historical Studies and Materials*, 3, Vienna [in Ukrainian].
8. Belinsky, V.G. (1948). *Recenziya na “Ystoriyu Malorossyy Nikolaya Markevycha”* [Review of “The History of the Little Russia by Nikolai Markevich”] *Yzbr. Sochinenija*, 1. Moscow [in Russian].
9. Smoliy, V., Stepankov, V. (1993). *Bohdan Khmelnyckyj. Socialno-politychnyj portret* [Bogdan Khmelnytsky Socio-political portrait]. Kyiv [in Ukrainian].
10. Sysyn, F.E. (1985). *Between Poland and the Ukraine: - The dilemma of Adam Kysil, 1600–1653.* Hadward [in English].
11. Smoly, V., Stepankov V. (1993). *Bohdan Khmelnyckyj. Socialno-politychnyj portret* [Bogdan Khmelnytsky. Socio-political portrait]. Kyiv [in Ukrainian].
12. Smoliy, V.A., Gurjii, O.I. (1991). *Stanovlennya ukrajynskoyi feodalnoyi derzhavnosti* [Formation of the Ukrainian feudal statehood]. *UIZh*, 10 [in Ukrainian].
13. *Encyklopediya ukrajinoznavstva* [Encyclopedia of Ukrainian Studies]. (1949). Volume 1. Book. 2. Munich-New York [in Ukrainian].
14. Ogloblin, O. (1957). *Dumky pro Khmelnychchynu* [Thoughts on Khmelnytsky region]. New York [in Ukrainian].
15. Ogloblin, O. (1954). *Khmelnychchyna i Ukrayinska derzhavnist. Lekciya 1* [Khmelnytskyi and Ukrainian Statehood. Lecture 1]. New York [in Ukrainian].
16. *Encyklopediya ukrajinoznavstva* [Encyclopedia of Ukrainian Studies]. (1949). Volume 1. Book. 2. Munich-New York [in Ukrainian].
17. Subtelny, O. (1991). *Ukrayina: istoriya* [Ukraine: history]. Kyiv [in Ukrainian].
18. Krupnitsky, B. (1948). *Osnovni problemy istoriyi Ukrayiny* [The main problems of the history of Ukraine]. Munich:UVU, M. Redi [in Ukrainian].
19. Tsybulsky, V.I. (1995). *Peredumovy Vyzvolnoyi vijny ukrajinskoho narodu seredyny XVII st v anhlomovnij istoriohrafii (1945–1990 rr.)* [Prerequisites for the Liberation War of the Ukrainian People of the Middle Seventeenth Century in English-speaking Historiography (1945–1990)]. *Ukrayinska kozacka derzhava: vytoky ta shlyaxy istorychnoho rozvytku* [Ukrainian Cossack State: Origins and Ways of Historical Development. All-Ukrainian readings]. 106–110. Cherkasy [in Ukrainian]

CHABAN Anatoly, Doctor of History, Professor of the Department of Archeology and Specialty Sciences in Historical Science, B. Khmelnytsky Cherkasy National University.

THE UKRAINIAN COSSAKS STATE IN THE WORKS OF UKRAINIAN'S DIASPORA HISTORIANS

Abstract. Introduction. *The proposed study analyzes the works of scholars-historians of the Ukrainian diaspora on the emergence of state-making processes in the medieval era of Ukrainian history, the formation of the Ukrainian Cossack state in the middle of the XVII century, its activities and causes of decline.*

This problem is of particular importance in our time, as the urgent issue is the deep and comprehensive coverage of the historiography of the events of 370 years ago, the origins, causes and goals of the national-democratic revolution of the mid-seventeenth century. That is why it is extremely urgent to highlight the scientific achievements of authoritative historians of the Ukrainian diaspora, which will allow to draw conclusions on the basis of a multichannel analysis of the works that studied and study this significant era of national history.

Formulation of the problem. *In 2019, 370 years of the formation of the Ukrainian Cossack State, which resulted from the national-democratic revolution of the seventeenth century, were celebrated. The celebration of this event aroused considerable interest of both domestic and foreign researchers, who again and again return to the original base, the property of historical science of this important period of state formation of the Ukrainian people.*

Scientists of the Ukrainian diaspora have made significant achievements in the study of the problems of the national-democratic revolution. Ukrainian foreign historiography, which is dedicated to the period of formation of the Ukrainian Cossack state - is a fairly significant phenomenon in the world historical literature. It was their views that at one time sounded the most revolutionary in relation to the dominant views of Soviet historiography at that time.

Results. *In the proposed study "The Ukrainian Cossack State in the Studies of the Ukrainian Diaspora Historians" as a result of the study of the works of Ukrainian historians of the Ukrainian diaspora V. Lipynsky, D. Doroshenko, O. Ogloblin, N. Polonsky-Vasylenko, B. Krupnitsky, T. Matskiy, L. Vinara, F. Sysina, S. Velichenko we come to the conclusion that in their works the basic views on the origin and crystallization of the idea of statehood in the medieval era of the history of Ukraine were laid out, that the purpose of national-democratic revolution was creating their own Cossack State, not mythical, in the opinion of some Polish authors, "Khmelnitsky's own revenge" or "reunification of Ukraine by Russia", as the infamous theses for the 300th anniversary claimed.*

Ukrainian foreign historiography, which is dedicated to the period of formation of the Ukrainian Cossack state - is a fairly significant phenomenon in the world historical literature. It was the views of prominent historians of the Ukrainian diaspora that at one time sounded the most revolutionary with regard to the views of Soviet historiography at the time and today they play a decisive role in the study of the causes, character, course of events of the national-democratic revolution of the mid-seventeenth century regarding creation and activities of the Ukrainian Cossack State.

According to the historical practice of today, the views of scholars-historians of the Ukrainian diaspora in the comprehensive study of the state-making processes of the mid-seventeenth century are taken into account and are an important and integral part of the contemporary historiographic process.

Key words: *Ukrainian Cossack state, historians of Ukrainian diaspora, ideas of state formation, purpose of national-democratic revolution of the middle of XVII century.*

Одержано редакцією 14.05.2019

Прийнято до публікації 2.09.2019

